

Besedna družina *besede*

Irena Stramljič Breznik

IZVLEČEK: Prispevek prinaša predlog formalnega opisa besedne družine na način, ki bi ustrezal oblikovanosti take skupine tvorjenk v besedotvornem slovarju slovenskega jezika. Z namenom, da se preveri ustreznost predloga in domišljenost zasnove, je izdelan praktičen prikaz nekoliko obsežnejše družine ob iztočnici beseda.

ABSTRACT: The article brings a proposition for a formal description of an individual word family in the way that would suit the formation of such group of derived words in a word-formational dictionary of the Slovenian language. A practical presentation of a rather large word family of the headword beseda (word) was made in order to check the suitability of the proposition and elaboration of the concept.

Uvod

Elektronski izdaji Slovarja slovenskega knjižnega jezika v letu 1997 in 1998 sta na široko odprli možnosti najrazličnejšim obdelavam tako urejenega besedja. Zato ima velike tehnične možnosti tudi izdelava besedotvornega slovarja slovenskega jezika. Le-ta temelji sicer na relativno hitro dobljenem ustreznem gradivu, ki ga omogoča elektronska verzija slovarja, toda besedotvorna morfemizacija je delo, ki ga mora opraviti sestavljaivec sam.

Kljub nekaterim vprašanjem, ki pri takem delu še ostajajo, se zdi, da zasnova dobiva vse trdnejše obrise in jasnejšo perspektivo v izdelavi poskusnega snopiča na gradivu črke B. Njegova izdelava poteka postopoma, saj se odkrivajo nova in nova vprašanja, ki jih urejanje gradiva prinaša. Opaziti pa je mogoče večjo domišljenosti glede na prvi prispevek o temeljnih lastnostih besedotvornega slovarja, ki sega v leto 1998, ko sem pri Murkovem slovarkem geslu v slovensko-nemškem delu slovarja iz leta 1832 ugotavljala nekatere elemente, sicer značilne za besedotvorni slovar, ki pa jih vključuje tudi njegova ureditev slovanskega gesla po načelu gnezdenja. Temu sta nato sledila še dva članka,¹ v katerih utemeljujem odločitve za

¹ Irena Stramljič Breznik, Raziskovalne perspektive slovenskega besedotvorja, *Zbornik slavističnega društva Slovenije 10: Slovensko jezikoslovje danes in jutri – Slovenski slavistični kongres*, Celje 1999.

besednodružinski besedotvorni slovar in predlagam obdelavo posameznih iztočnic. V tokratnem prispevku nameravam predstaviti slovarski prikaz obsežnejše besedne družine.

1.0 Izraz besedotvorni slovar (J. Toporišič 1992: 9) lahko razumemo kot nadpomenko za slovar, katerega namen je prikazati besedotvorno strukturo besedja danega jezika. Po zasnovi in ciljih besedotvorne morfemizacije pa je mogoče govoriti vsaj o dveh podtipih.

1.1 Veččlenska morfemizacija vsake tvorjenke narekuje izdelavo slovarja besedotvornih morfemov. Na splošno lahko ugotovimo, da se v besedah pojavljajo trije tipi morfemov: korenskomorfemski {Mk}, besedotvorni {Mb} in oblikoslovni {Mo}. Slednji pa so dveh vrst: oblikotvorni {Mot.} in oblikospreminjevalni {Mos.}. V slovenščini pa je mogočih veliko medsebojnih kombinacij, ki se lahko povečajo še s podvojevanjem posameznih vrst. Za ponazorilo le nekaj zgledov:

{Mk} + {Mb} + {Mos.}: *miz-ic-a*

{Mk} + {Mot.} + {Mot.} + {Mos.}: *dvig-ni-l-a, dvig-ova-l-a*

{Mb} + {Mk} + {Mot.} + {Mot.} + {Mos.}: *so-trp-e-l-Ø*

{Mb} + {Mk} + {Mos.}: *pra-babic-a*

{Mk} + {Mb} + {Mk} + {Mb} + {Mos.}: *roman-o-pis-ec-Ø*

V slovarju besedotvornih morfemov bi seveda prišla v poštev le obdelava tvorjenk in njihovih besedotvornih obrazil oz. sestavin obrazil. Toda tak slovar bi bilo najidealneje kombinirati z izdelavo slovarja oblikoslovnih morfemov slovenskega jezika. S primerno oznako obojih oz. prekrivnih morfemov bi dobili dokončen vpogled v morfemsko strukturo besed in njihovo najpogostejšo morfemsko kombinatoriko.

1.2 Glede možnosti izdelave, potrebe in uporabnosti pa je najustreznejša izdelava slovarja besednih družin z dvočlensko morfemizacijo vseh njenih tvorjenk. To pomeni, da so iztočnice takega slovarja le netvorjenke, in to vseh besednih vrst.

2 Izdelava besedne družine

2.0 Strukturo besedne družine urejajo hierahično urejena formalna merila, ki zagotavljajo večjo uporabnost slovarja.² Zamisel o zgradbi bo najprej podana opisno. Besedna družina je oblikovana kot navpični dvočlenski zapis tvorjenk, katerih stopnja je označena s pomiki v desno. Sestavljajo jo:

Irena Stramljič Breznik, Prikaz besedne družine v besedotvornem slovarju (oddano za tisk v *Slavistično revijo*).

Zamisel o strukturi besedne družine v besedotvornem slovarju sem posredovala tudi kolegu dr. Petru Weissu, ki ima veliko teoretičnih in praktičnih izkušenj s sestavljanjem slovarjev. Hvala mu za spodbudno pohvalo in umestne pripombe.

² Ta merila so podrobneje razložena in s primeri ponazorjena v prispevku Prikaz besedne družine v besedotvornem slovarju.

2.1 IZTOČNICA -e ž (npr. **beséda** -e ž)

je netvorjenka z oblikoslovnimi, naglasnimi in po potrebi označenimi kvalifikatorskimi in pomenskimi lastnostmi.

2.2 PRVOSTOPENJSKE TVORJENKE

so tvorjenke, ki so nastale neposredno s tvorbo iz iztočnice. Razvrščajo se besednovrstno, tako so najprej prikazane vse samostalniške, pridevniške, prislovne, povedkovniške, glagolske in potencialne predložne (npr. iz prislova *mimo* s sprevrženjem nastane predlog *mimo*), vezniške (prislov *zató* prevedeva omembo veznika *zato*), členkovne (pridevniška beseda *edín* bi bila nepopolna, če ne bi v njeni besedni družini omenili členska *edínole*) in medmetne tvorjenke (pri glagolu *bežáti* je verjetno potrebno označiti njegovo medmetno obliko *béži*, ki pomeni začudenje ali zavrnitev).

2.3 SAMOSTALNIŠKE tvorjenke so podrejene besedotvornovrstnemu merilu, kar pomeni, da so najprej predstavljene vse izpeljanke, nato tvorjenke iz predložne zveze, sledijo jim sestavljenke, zloženke in nazadnje sklopi. Ko so tovrstni primeri izčrpani, sledijo **PRIDEVNIŠKE**, **PRISLOVNE**, nato **POVEDKOVNIŠKE** in **GLAGOLSKÉ ...** tvorjenke. Razporeditev znotraj vsake besedne vrste pa je po besedotvornih vrstah enaka kot pri samostalniški tvorjenkah.

2.4 IZPELJANKE so ene izmed najpogostejših tvorjenk v slovenščini in jih je več vrst: navadne (In), modifikacijske (Im), sprevržne oz. konverzne (Ik) in poponske (Ip). Izpeljanke si vselej sledijo po odzadnji abecedni razvrstitvi svojih obrazil,³ ker jih je tako mogoče hitreje najti.

2.5 TVORJENKE IZ PREDLOŽNE ZVEZE so najprej podrejene običajnemu abecednemu zaporedju predložne sestavine, v okviru iste predložne sestavine pa se razvrščajo tvorjenke po besednovrstnem zaporedju. Pri isti besedni vrsti pa je merodajna odzadnja abecedna razporeditev priponske sestavine obrazila.

2.6 SESTAVLJENKE so razvrščene po običajnem abecednem zaporedju.

2.7 Pri **ZLOŽENKAH** je dana prednost najprej tistim, ki imajo v prvem delu iztočnico in so medponsko-priponske, nato šele tiste, ki imajo iztočnico v drugem delu. Razporeditev izhaja iz abecede drugega korenskega dela, pri enakih korenskih sestavinah se uveljavlja besednovrstno merilo (tj. najprej so predstavljene enakokorenske samostalniške, pridevniške in glagolske zloženke), znotraj iste besedne vrste pa velja odzadnje abecedno zaporedje priponske sestavine obrazila.

Sledijo medponske zloženke z iztočnico v prvem delu; razvrščajo se na podlagi abecede korenske sestavine. Nato je treba prikazati tudi medponske zloženke tega tipa z iztočnico v drugem delu.

2.8 SKLOPI so zadnja sestavina besedne družine. Zaradi preglednosti je treba sklop, če je le mogoče, obravnavati pri tolikih iztočnicah, kot ima sestavin.

³ Tako so razvrščena priponska obrazila za posamezne pomenske skupine samostalniških izpeljank že v Toporišičevi Slovenski slovnici.

3 Ponazorilo

Omenjen pregled ja mogoče strniti v postopen formalni prikaz besedne družine:

3.1 Tvorjenke so prikazane glede na stopnjo tvorbe s pomiki v desno glede na iztočnico. Na vsaki stopnji tvorbe velja stalno besednovrstno zaporedje:

IZTÓČNICA -e ž

1. stopnja sam.	2. stopnja sam.	3. stopnja sam.
prid.	prid.	prid.
prisl.	prisl.	prisl.
povdk.	povdk.	povdk.
glag.	glag.	glag.
predl.	predl.	predl.
vez.	vez.	vez.
člen.	člen.	člen.
medm.	med.	medm.

3.2 V okviru vsake besedne vrste pa velja trdno zaporedje navajanja besedotvornih vrst tvorjenk, ki jih razvrščamo po abecedi od leve (>>) oz. od desne (<<) ali po obeh smereh. To lahko ponazorimo :

IZTÓČNICA -e ž

1. stopnja Sam.	
I(n, m, k, p)	<<
Tpz	>> in <<
Se	>>
Z(m.-p)	>> in <<
Z (m.)	>>
Skl	
Prid.	
I(n, m, k, p)	<<
Tpz	>> in <<
Se	>>
Z(m.-p)	>> in <<
Z (m.)	>>
Skl	
Prisl.	
I(n, m, k, p)	<<
Tpz	>> in <<
Se	>>
Z(m.-p)	>> in <<
Z (m.)	>>
Skl	
itd.	

Kotnika v levo pomenita, da se tvorjenke razvrščajo po odzadnji abecedi, kotnika v desno, da pri razvrščanju tvorjenk velja običajno abecedno zaporedje prvih sestavin. Kotniki v levo in desno pa pomenijo, da je po navajanem zaporedju treba upoštevati obe razvrstitvi.

3.3 Omenjena načela so upoštevana pri oblikovanju besedne družine *besede*, ki z več kot dvesto tvorjenkami, izpisanimi iz osnovnega in dopolnilnega slovarskega vira, velja za obsežnejšo. Razložiti je treba še nekaj grafičnih rešitev in oznak. Krepko so izpisana obrazila oz. deli obrazil. Z zvezdico so označene tvorjenke, ki so vzete iz Besedišča slovenskega jezika, v oklepaju pa so zapisane tiste v obeh virih (SSKJ in BSJ) nepotrjene tvorjenke, ki so predpostavka višjestopenjski tvorjenki.

163. beseda -e ž

1 2 3 4 5

beséd-**ica**

besed-**išče**

besed-**je**

brez-beséd-**je***

sò-beséd**je***

besed-**ílo**

 besedíl-**ce***

pòd-besedílo*

prá-besedílo*

sò-besedílo

 besedil-**o**-slóv-**je***

 besedíl-**en**

sò-besedílen

 besedíln-**o**-teorét-**ičen***

 zúnaj-**Ø**-besedíl-**en***

beséd-**stvo***

beséd-**ar**

 besédar-**ski**

 tuj-**e**-besédar-**ski***

nè-beséda*

prá-beséda*

próti-beséda

sò-beséda*

besed-**o**-bór-**ec**

 besedobór-**stvo***

besed-**o**-gríz-**je***

besed-**o**-gríz-**en***

besed-**o**-kúj-**ec***

besed-**o**-lóm-**ec***

besed-**o**-lóm-**je***

besed-**o**-lóm-**stvo**

1	2	3	4	5
besed- o-lóm-en				
	besedolómn- ost*			
besed- o-lóv-ec*				
besed- o-réd-je				
besed- o-sléd-je				
besed- o-slóv-je				
	besedoslów- en*			
besed- o-stáv-je*				
besed- o-tvór-ba*				
besed- o-tvór-ec*				
besed- o-tvór-je				
	besedotvór- en			
		besedotvórn- ik*		
		nè -besedotvóren*		
		(besednotvórn- o-vríst-en		
		besednotvórnovrístn- ost*		
besed- o-žêlj-en*				
blag- o-besed-en*				
bogat- o-besed-en*				
brz- o-besed-en*				
	brzobesédn- ost*			
dv- ó -beséd- je*				
dv- ó -beséd- en*				
ên- o -beséd- en				
	ênobesédn- ica*			
ên- o -beséd- iti				
	(po -enobeséditi)			
	poenobeséd- enje			
gladk- o -beséd- en*				
	gladkobesédn- ost*			
glasóvn- o -beséd- en*				
gost- o -beséd- je				
gost- o -beséd- ar*				
gost- o -beséd- en				
	gostobesédn- ik*			
	gostobesédn- ost			
	gostobesédn- ež			
	pre -gostobeséden ⁴			
	pregostobesédn- ost*			
gost- o -beséd- iti				
grd- o -beséd- en*				

⁴ J. Toporišič (SS 2000: 209) take primere razlaga kot tvorjenke iz predložnih zvez: *prelep* < *lep* čez *vse*.

1	2	3	4	5
	grdobesédn- ik *			
	grdobesédn- ost *			
	grdobesédn- ež *			
ist- o -beséd- en *				
	istobesédn- ica *			
krasn- o -beséd- en *				
	krasnobesédn- ež *			
krasn- o -beséd- iti *				
	krasnobeséd- je *			
kratk- o -beséd- Ø *				
kratk- o -beséd- en				
	kratkobesédn- ost *			
krepk- o -beséd- en *				
lep- o -beséd- ec *				
lep- o -beséd- je				
	lepobeséd- en			
	lepobesédn- ik			
	lepobesédn- ost			
	pre -lepobeséden*			
mal- o -beséd- Ø *				
mal- o -beséd- en				
	malobesédn- ost			
	pre -malobeséden*			
medl- o -beséd- en *				
mnog- o -beséd- je *				
	mnogobeséd- en			
	mnogobesédn- ik *			
	mnogobesédn- ost *			
	nè -mnogobeséden*			
modr- o -beséd- en *				
mogočn- o -beséd- en *				
(nagl- o -beséd- en)				
	naglobesédn- ost *			
normaln- o -beséd- en *				
odkrit- o -beséd- en *				
ónkraj- Ø -beséd- en *				
pléhk- o -beséd- en				
	pléhkobesédn- ik *			
prazn- o -beséd- en *				
(puhl- o -beséde- en)				
	puhlobesédn- ost *			
rad- o -beséd- en				
	radobesédn- ost *			
redk- o -beséd- en				

1	2	3	4	5
	redkobesédn- ost			
	redkobesédn- ik *			
		redkobesédn- ica *		
	redkobesédn- ež			
skop- o -beséd- en				
	pre -skopobeséden*			
sladk- o -beséd- en				
	sladkobesédn- ost *			
	sladkobesédn- ež *			
strog- o -beséd- en *				
(suh- o -beséd- en)				
	suhobesédn- ost *			
širok- o -beséd- en *				
věč- Ø -beséd- en				
velik- o -beséd- en *				
	velikobesédn- ost			
	velikobesédn- ež *			
vesél- o -beséd- en *				
vs- è -beséd- en *				
zl- o -beséd- en *				
zúnaj- Ø -beséd- en *				
živ- o -beséd- en *				
pól- Ø -beséda*				
věč- Ø -beséda*				
mož- - beséda				
beséd- en				
	besedn- ják			
	besednjáč- ek *			
	besednják- ar			
		besednjákar- stvo *		
		besednjákar- ski		
		besednjáš- ki *		
	besédn- ost			
	besédn- ež *			
	besédn- at *			
brez -beséde- en				
	brezbesédn- ost *			
do -beséd- en				
	dobesédn- ost *			
	dobesédn- o			
	pre -dobeséden*			
mèd -beséden*				
nàd -beséden*				
nè -beséden*				

- 1 2 3 4 5
- pòd-beséden***
 (besedn-**o-réd-en**)
 besédnorédn-**ost**)
 besédn-**o-umétniš-ki***
 besédn-**o-umétnost-en***
 besédn-**o-vfst-en**
 besédn-**o-zvez-en***
- besed-**ít***
 besedít-**ost***
- beséd-**ast***
 besed-**ovít***
 besed-**ovati**⁵
 besedov-**ánje**
 besedov-**álec**
 besedov-**álen***
 na-besedovati ⁶
 po-besedováti
 raz-besedováti*
 (sò-ubesedováti)
 sòubesedov-**álec***
 sòubesedov-**anje***
 z-besedováti se*
 za-besedováti
- beséd-**iti**
 besed-**áč***
 besed-**úh***
 besed-**ávelj**
 besedávelj-**stvo***
 beséd-**nik**
 besédn-**ica**
 sò-besédnik
 sòbesédn-**ica**
 sòbesédni-**štvo***
 sòbesédnik-**ov***
- besed-**ún**
 besed-**áv***
 besedáv-**ost***

⁵ Glagola *besedovati* in *besediti* sta v sinonimnem razmerju, zato sta tudi obravnavana kot istostopenjski izpeljanki, saj *besedovati* potemtakem ni modifikacijska (vidska) izpeljanka k *besediti*.

⁶ Tvorjenke tega tipa so bile v SS (1984) razvrščene v kategorijo nepravih sestavljenk, v SS (2000, 214–223), so pojmovane kot izpeljanke glagolov iz glagolov s predlogi ali členki.

1	2	3	4	5
	besed- ljív			
		besedljív- ec*		
			besedljív- ka	
		besedljív- ost*		
	beséditi se			
		raz- beséditi se		
		z- beséditi se		
	besed- íčk-ati*			
		po- besedíčkati*		
	besed- íč-iti			
		besedíč- je		
		besedíč- enje		
		besedíč- ar*		
		besedíč- en		
			besedíčn- ost	
			besedíčn- ež*	
			pre- besedíčen*	
	besedíčiti se*			
		raz- besedíčiti se		
		z- besedíčiti se		
		z besedíč- enje*		
		do- besedíčiti*		
		iz- besedíčiti*		
		na- besedíčiti		
		od- besedíčiti*		
		po- besedíčiti*		
		za- besedíčiti		
		gost-o- besedíčiti*		
			gostobesedíč-enje	
	(o- beséditi)			
		obesed- ítev*		
	iz- beséditi*			
	(po- beséditi)			
		pobeséd- en*		
	u- beséditi			
		ubeséd- enje*		
		ubeséd- ek*		
		ubesed- ítev		
			ubesedítv- en	
			(ubeséd- en)	
			ubeséden- ost*	
			nè- ubeséden*	

VIRI IN LITERATURA

- PLETERŠNIK, Maks, *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljana 1894–1895.
Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki, Elektronska izdaja na plošči CD-ROM, Ljubljana 1998.
- SOKOLOVÁ, M., 1995, *Kapitolky zo slovenskej morfológie*, Prešov.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 1998, Elementi besedotvornega slovarja v strukturi samostalniških gesel Murkovega slovensko-nemškega slovarja. *Murkov zbornik*, Maribor, 249–258.
- Raziskovalne perspektive slovenskega besedotvorja, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije 10: Slovensko jezikoslovje danes in jutri - Slovenski slavistični kongres*, Celje 1999, 112–118.
- Prispevki iz slovenskega besedoslovja*, Maribor 1999.
- TIHONOV, A. N., *Slovoobrazovatel'nyj slovar' russkogo jazyka*, Moskva 1985.
- WEISS, Peter, Katere slovarje smemo pričakovati po izidu Slovarja slovenskega knjižnega jezika, *JiS* 39/7–8 (1993/94), 346–350.
- Določila za razvrščanje podobno in enako pisanih iztočnic v slovarkem delu novega Slovenskega pravopisa, *Jezikoslovni zapiski* 5, Ljubljana 1999.
- TOPORIŠIČ, Jože, *Slovenska slovnica, Druga, pregledana in razširjena izdaja*, Maribor 1984.
- Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana 1992.
- Slovenski jezik in sporočanje* 2, Maribor 1996.
- Slovenska slovnica, Četrta, prenovljena in razširjena izdaja*, Maribor 2000.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zložen*, Ljubljana 1988.

The Word Family of *beseda* (word)

Summary

The article presents a model treatment of word families in a word-formational dictionary of the Slovenian language.

The structure of a word family is determined by hierarchically arranged formal criteria which ensure a broad spectre of usage. The derivatives are presented as a binary set arranged according to the degree of derivation, and within that according to the word class and type of word-formation process.

*A rather large word family of the headword *beseda* (word) was chosen to exemplify the model. There are 240 derivatives from this word family in the Dictionary of Standard Slovenian and in the Dictionary of Lesser Used Slovenian Words with Morphological Data.*